

Німецькі слова, що їх є абсолютна більшість, у примітках подані без уточнення мови, інші ж мови вказані в дужках після вислову. До цих приміток додано також специфічні вояцькі терміни і жаргонізми, застарілі слова та слова львівської говірки, що можуть бути незрозумілі сучасному читачеві.

Висловлюємо щиру подяку Богданові та Олені Мацівим, Михайлові Добрянському та Ульвіє Абласвій за допомогу у написанні приміток.

Сподіваємося, що видання «Спогадів фронтовика» буде для читача відкриттям іншої сторони війни, де людські долі кинуті у вир протистояння двох людиноненависницьких систем – нацистської та комуністичної. Відкриваємо ширшій українській аудиторії цікавого й непересічного автора, який зафіксував у своїх творах не лише події воєнного часу, а й життя львівської «вулиці», що вже, на жаль, також безповоротно відійшла в минуле.

Передмова до першого видання

Сім років минуло від часу, як закінчився гігантний змаг поміж народами світу, змаг за володіння над континентами й океанами, який історія записала в своїх анналах під гаслом² «2-га світова війна». У цей змаг були втягнуті вже силою обставин мільйони українців. Одна бо з вирішних його фаз велася саме великою мірою на українській землі за український чорнозем. Тому-то безпосередніми глядачами тут було все українське населення. Ба не тільки глядачами, а й активними учасниками цієї борні були мільйони українських чоловіків і жінок. Одних цей гураган просто втягнув у свій вир, інші свідомо його прагнули, сподіючися після нього зміни на краще, сподіючися своїм прагненням загнuzдати його і впрягти до воза своїх бажань.

Саме одним з-поміж тисяч цих останніх був і автор цих спогадів. Одним з-поміж тих небагатьох, що виїшли з цієї борні в живих. Який досвід вони здобули, про те розповідають оті дрібненькі рядки спогадів, списувані вже після закінчення цієї хуртовини – закінчення на Заході Європи, але ще аж ніяк на Сході – списувані в довгі тоскні дні за дротами в таборі вояків 1-ої Української Дивізії Української Національної Армії в Ріміні.

Тисячам читачів, яким не довелося пережити жорстокостей борні східного фронту, напевно, буде цікаво зазирнути на полотнище цього великого «фронтового кінотижневика», що його відслонює перед нами автор. Буде напевно цікаво, щоб побачити, як і що відчувала в тій борні техніки й мас людина, свідомо українська людина, який не був байдужим вислід цієї борні.

Молодий вояк-українець, що його не здемобілізувала духово не наша капітуляція 1945 року – наша бо боротьба, наш «східний фронт» іще далеко не скапітулювали й до сьогодні! – знайде у цих спогадах розсипані цінні перлини практичного фронтового досвіду, досвіду, окупленого найдорожчою ціною – кров'ю.

Розпорошеним по світі «львов'якам» теж приємно й цікаво буде перечитати авторові навіяні теплом рядки про рідне місто й його –

² Гасло – тут: назва.

українську «свою в'яру» з «Грудка» й «с'рудм'єсьця». Тут мимоходом автором накреслений процес повороту до активного українства тих тисяч львівських «Юзьків», «Тоньків», «Сяхів», «Лейбів», що відбувся у цьому, здавалося б, «чужому» Львові поміж двома світовими війнами й що додав українству до переважно селянських елементів ще — динамічні міські. Сам автор — це власне й є приклад того нового українського Львова. Але хай він сам розкаже про себе й про «вступ» до своєї фронтової «Одисеї».

Я народився 28 квітня 1919 р. у Львові. Батько мій помер у 1925 р. як політичний в'язень у польській тюрмі — був підстаршиною, чотвим в Українській Галицькій Армії. До школи я ходив спершу до української приватної ім. Б. Грінченка у Львові, звідки після закінчення 7 клас вступив до польської технічної школи при Снопківській вул., та вже після двох років мусів залишити навчання через матеріальні труднощі. Аж до вибуху польсько-німецької війни я працював по різних споживчих крамницях як помічник склепового. З приходом большевиків я втік, як і багато інших, до «Генерального Губернаторства», звідки в 1940 р. виїхав до Німеччини на роботу. В початках 1941 р., коли вже доволі голосно говорено про недалеку німецько-большевицьку війну, я та ще декількох українців зголосився добровольцем до Українського Легіону, що то згідно з поголосками мав творитися в Нойгаммері. Бувши тоді в Ляйтцігу на роботах, ми зголосилися на поліцію, де й заявили, що хочемо вступити добровольцями в «українську армію». Чейже тоді про це так і говорено. За декілька тижнів нам прийшли покликання до вербункової комісії, і вже з початком червня ми були вислані до військової частини в Ольденбургі на німецько-голландському кордоні. Яке ж було наше розчарування, коли замість українських старшин і загалом українського вояцтва ми зустрілися лише з німцями. Про «українське військо» тут ніхто нічого не чув. Був якийсь підстаршина-українець, що подавав себе за колишнього вояка УГА та вів з нами перевишкіл. Якось воно терпілося, бо чейже ми були переконані, що все-таки колись нас приділять до «української армії», чим і потішав нас цей підстаршина. Було нас там українців щось близько сорока чоловік.

22-го червня вибухла так довго очікувана нами, українцями, війна поміж большевиками й німцями. Скоро наспіла вістка і про події з 30-го червня у Львові, а з тим і про арештування...

Наш вишкіл набирив повного розмаху, на вправи ми вже ходили із сотнею новобранців-німців. Поки ще ці тривожні вістки про арештування гештапом серед українців не були підтверджені, ми ще не були аж надто занепокоєні. Та прийшов час, що це підтвердження прийшло. Серед нашої

групи українців загуло. Ще тієї ж ночі з казарм «зникла» майже половина нашої групи. Вранці, коли про те довідалося німецьке командування, нас решту відокремлено та поставлено біля наших кімнат варту: ми були інтерновані. На переслуханнях окремо кожного з-поміж нас пройшло ще декілька днів. Після того прийшов карний військовий табір у Дахаві, звідки я вийшов аж у січневих днях 1942 р., зголосившись на службу вже в німецькій армії... Зі мною пішли майже всі ті, що й прийшли були разом зі мною до цього карного табору. Із прізвищ пам'ятаю: Івана Шагута з Холмицини, Сваричевського із Скалатщини, Залевського з Франції, — решта прізвищ уже призабулася. В початках лютого 1942 р. нас привезли до вишкільного табору есесівських частин біля Дембіці, до т. зв. Гайделягру. В тому місці, власне, й починаються мої спогади...

Не хочу в них осуджувати одних чи оправдувати інших. Не беруся судити, чи було воно правильно творити чи ні всі ті бойові частини, складені з українців, а які билися пліч-о-пліч з німцями на східному фронті. Хай своє слово оправдання чи осудження скажуть тут ті, що були спобудниками чи й організаторами цих бойових частин. Пишу ці слова як вияснення на неслухний закид нам, в тому числі й мені, у злочині, що його ми не вчинили, — у злочині «національної зради», «співпраці з нацизмом». Пишу про все простими словами так, як я це переживав і відчував. Я один з-поміж тих тисяч молодих українців, що брали участь у минулій світовій війні в лавах німецької армії та були розкинуті по всіх відтинках довжелезного східного фронту. Я один з-поміж тих тисяч українців, що хоч у чужих мундирах, але з вірою в краще завтра свого народу гинули безіменні на побойовищах під Севастополем, Ржевом, Ленінградом, Сталінградом і Бог зна ще яких. Один з-поміж тих мільйонів українців, що з надіями на краще завтра та майже з радістю прийняли перші розриви бомб у вересневі дні 1939-го. Я-один з-поміж тих народжених під час останніх Визвольних змагань, вихованих у любові до своєї батьківщини, а які вже на своїй шкурі зазнали благ чужих займанщин. Я один з-поміж тих, що захоплювалися традиціями Визвольних змагань, що були свідками чи учасниками різних пацифікацій, політичних процесів, плянових штучних голодів.

Моїм гарячим бажанням було стати воїном за нашу державу. Тим самим бажанням горіли ми, всі ті, що в різних фазах цієї 2-ої світової війни серед різних обставин схватили в руки зброю — хоч і дану часто нашим ворогом. І, власне, ці слова, ці спогади пишу в пошану тих, що так, як і я, вдягли осоружний чужий мундир, та їм доля не судила пережити цієї воєнної хуртовини, й вони залишилися там, на побойовищах Східної Європи...

Від себе додамо: хто збирався б судити автора за «коляборвання», мусітиме спершу проаналізувати, з авторової ж таки сповіді, оте підгрунтя, яке привело його до того, щоб свідомо вдягати чужий однострій. Мусітиме тоді призадуматися й над тим, чи добре робила наша історіографія, настільки випинаючи вагу нашої в і й с ь к о в о ї підготованости чи неїдготованости в 1917—20 роки, вагу в і й с ь к о в о ї підготованости чи неїдготованости Закарпатської волости в березневі дні 1939 р. Автор бо оцих спогадів — це тільки приклад чесної послідовности молодого людини, виховуваної саме на такій аналізі наших сироб визволитися до самостійного життя.

Редакція першого видання

У лісах під Невелем

У половині травня 1942 року з вишкільного табору пробойових частин німецької армії — з Гайделягра біля Дембіци в Польщі — вирушає черговий транспорт поповнень до фронтових частин на Схід. До цього транспорту попав і я та ще декількох українців, що — подібно, як і я — «добровільно» попали до пробойових частин німецької армії. Короткий, бо лише чотиримісячний вишкіл, що все ж добре дався мені взнаки, уже за мною. Наш транспорт призначений на поповнення «Першої піхотної моторизованої бригади», що займає відтинки на східному фронті в Росії, в околиці Великих Лук. Транспорт начисляє яких 400 чоловік, здебільшого чужинців і менше — німців. Є тут норвежці, флямандці, словаки, румуни та нас декількох українців; решта це переважно «бачка-дойче», себто німці — уродженці провінцій Бачка-Банат²; перед війною вони жили в Угорщині, Румунії та Югославії. Корінні німці згідливо їх називають «бойте-дойче», себто «здобуті німці»³. Зрештою наш транспорт — це переважно молоді люди в віці від 17 до 25 років. За винятком кількадесятьох німців та нас, українців-«штрафняків», що числились уже як «стара війна», всі інші — це переважно новобранці з однорічним «рекрутським» вишколом. Наплечник у кожного з-поміж нас вишкільний по берези різними причандалами військового багажу. Одяг та військовий виряд у нас новісінький. Все чисте й нове. Перед виїздом отримуємо «приписових» 120 штук амуніції до рушниці та чотири ручні гранати: дві т. зв. «штільгранати» — з ручкою, та дві «аєргранати» — яйцеваті⁴. Також дістаємо триденний сухий харч, себто хліб, масло чи то маргарину та м'ясні консерви. Каву та гарячу страву маємо діставати під час подорожі по залізничних зупинках у пушстах Червоного Хреста, що були зрештою на кожній більшій станції.

² Провінція Банат, історична область на Південному Сході Європи, між Дунаєм, Тисою, Мурешулом і Трансильванськими Альпами, та історико-географічна область Бачка у Сербії та Угорщині.

³ Йдеться про німців, які жили на повозавойованих територіях, тому їх називали «здобутими».

⁴ Stielgranate, Eiergranate — види німецьких бойових гранат.

Двокілометровий марш у повному виряді від наших приміщень на першому «рінгу» в Гайделяґрі до вантажної залізничної зупинки при вході до табору був таки доволі важкий, ще й до того в гарячий травневий день.

З полегшею кожний з нас скинув свій «багаж» у призначеному місці в товарному вагоні ешелону. Вагони ці були спеціально пристосовані до транспорту військових частин. Я та ще двох українців, що були зі мною в одному рою, приміщуємось на вказаному місці. Були це: Іван Шагута з Волині — місцевости він ніколи мені не подавав, як теж і я йому, — та другий Сваричевський, — імени не пригадую, — десь із Скалатщини.

Від'їзд призначений на шосту вечора. Перед самим від'їздом збірка цілого транспорту перед вагонами; до нас промовляє командир нашої вишкільної сотні, сотник Кляйноф, що в своєму прощальному слові бажає нам всього найкращого, багато успіхів та щасливого повороту додому. Цим і закінчується цей нервозний день; а був це пам'ятний у моєму житті — 15 травня 1942 р.

Після промов декотрих вишкільних старшин, попрощавшись з друзями, що залишалися ще, усі з гамором, але в порядку займають по вагонах призначені місця. Дехто затягує пісню, що її підхоплюють інші, і за хвилину увесь ешелон співає популярну німецьку пісню, з якої я лише підтягаю рефрен: «Гай-лі, гай-лю, гай-лі, ля-ля-ля...»

Серед співів, гамору й жартів проходить час у вичікуванні від'їзду, що дедалі продовжується. Уже добре стемніло. Із недалеких піль несеться цвірінкання польових коників. На землю падає весняна роса, — трохи похолодніло. Небо вкрилось зоряним килимом. Десь біля одинадцятої вночі наш ешелон рушив. Ритмічно стукотять колеса — спершу помалу, а далі набирають розгону в непевну даль. У моєму вагоні тиша. Чи все спить?.. Не знаю, але дехто вже таки добре «дрова ріже»... Мені самому якось годі заснути: хотілося б з кимсь дещо поговорити, вилити душу, порадитися. Якось млісно стає на душі, непевність завтрашнього дня мучить мене та не дає заснути. Стараюсь не думати, просто хочу забуття, однак думки одна за одною шугають мені в голову. Пригадується недавнє минуле, пригадуються дитячі та молодечі літа, а там — і дім, і рідня. Пишу ці спогади далеко від мого рідного краю, в Італії в колонії. Тоді, їдучи ешелonom на східній фронт, я не здавав собі справи, що в майбутньому жде мене така доля. Та тоді я й не думав про те, що зі мною буде в такому далекому, бо аж на шість років віддаленому, майбутньому. Не пригадувався я тоді навіть і над тим, чи правильно я зробив, надівши цей чужий однострій, чи місце моє у цих рядах. Цю проблему я розв'язував коротко й просто: я хотів

стати вояком, навчитись військового ремесла, бо під час народного зриву Україна потребуватиме військових людей. Мені було тоді двадцять один рік, і я старався якнайбільше засвоїти собі військових знань, щоб у вирішній момент хоч малою мірою послужити моїй батьківщині. Чи була це правильна розв'язка — не знаю; однак я й сам не старався над тим більше та глибше пригадуватись. Думками тоді я був більше біля моєї рідні, що то, Бог один знає, куди розбрелась. Батька втратив я молодо, бо було мені тоді заледве шість років. А мати? Де ж тепер вона? Скільки недіспаних ночей, скільки турбот було в неї, щоб нас «в люди вивести». А було нас трьох братів. А тепер — де ж вони всі? Вістки не маю жодної, бо дома ще не мав змоги бути.

Ось їду в цю непевну дорогу, та чи мати, чи брати мої знають, де я тепер, чи вернуся назад? Чи буду тим «щасливим»? Як хотілося б хоч на хвилинку злетіти додому! Там ждуть!

Під монотонний стукіт коліс здається мені, що життя так само пливе по таких самих рейках, як оцей поїзд, і тому думки стають спокійніші, помалу очі заплічкуються, і я засинаю.

Не знаю, як довго я спав. Збудив мене аж добрий стусан мого друга Сваричевського. Він і сказав мені, що вже ранок та що наш поїзд стоїть на станції. Протерши заспані очі, беру рушник та мило. Вискочивши з вагону, бачу, що стоїмо на якійсь великій товарній станції. Побіч на рейках стоять військові ешелони.

Стрічного залізничника питаю, де б можна було помитися. Він мені пояснює. На запит, що воно за станція, він відповідає:

— Ост-бангоф Варшав⁵.

«Доволі далеко ми забрели за одну ніч — чи не заскоро їдемо чортові в зуби», — подумав я. Та як воно каже пословиця: «якщо ти гриб, то лізь в борщ».

Помившись в окремій для військових умивальні, я вернувся назад до вагону. В вагоні майже пустка, бо все пішло по каву та по гарячу страву, що її можна дістати в пункті Червоного Хреста. Беру їдунку та йду по цей дар Божий, щоб не прогавити та не бути голодному. По дорозі до бараку Червоного Хреста зустрічаю людей з нашого ешелону, що вже поснідали. В бараці доволі довгенька черга; та видача кави й макарону з м'ясом йде справно, і я після декількох хвилин одержую свій пайок. Заспокоївши голод та помивши під краном їдунку, вертаюсь у свій вагон. Тут як хто вмів та як може скорочує собі час — вичікування на від'їзд. Я, мої два друзі українці й естонець Вільмус, що досить добре говорить по-російськи, сідаємо у вагоні та «лупимо дурачка».

⁵ Ost-bahnhof Warschau — Східний вокзал, Варшава.

**Реклама книжки «Спогади фронтовика» в газеті «Вісті»
Братства кол. Вояків Першої Української Дивізії, 1952 рік**

Z. ZYGAŁSKI
**СПОГАДИ
ФРОНТОВИКА**

Спішіть з замовленнями
книжки

**„СПОГАДИ
ФРОНТОВИКА”**

Видання Братства
кол. Вояків
Першої Української Дивізії

Книжку можна замовляти в пред-
ставників «Вістей» або в Адміні-
страції Братства. Ціна книжки:
Австралія — 8/6, Австрія — 18 шил.,
Англія — 6/0, Бельгія — 35 фр.,
Франція — 240 фр., Канада —
1,40 дол., Німеччина — 3 нм., США
— 1,40 дол.

Зміст

Шановані читачі.....	5
Від упорядників	7
Передмова до першого видання.....	11
У лісах під Невелем.....	15
Лазаретне інтермеццо	49
Із танковою частиною відбивати Харків.....	61
Великі Луки.....	73
Десять днів під Єльнею.....	91
Ярцево.....	111
Діти Львова.....	123
Фронтові будні	135
«Це вже моя остання дорога»	153
Відворот з України.....	165
Пруська дисципліна.....	179
«Марширують добровольці...»	197
Екзекуції.....	209
Бої за Штраднер Когель	221
«Let's go!».....	239
Про автора.....	252
Реклама книжки в газеті Братства кол. Вояків Першої Української Дивізії, 1952 рік.....	254